

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЗЕМАН Ігор Васильович

УДК 341 (091): 378.4 (477.83–25)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКИ МІЖНАРОДНОГО
ПРАВА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
РЕПЕЦЬКИЙ Василь Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри міжнародного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
БУРОМЕНСЬКИЙ Михайло Всеволодович,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»,
завідувач кафедри міжнародного права;

кандидат юридичних наук
СЕВОСТЬЯНОВА Наталія Іларіонівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин.

Захист відбудеться 27 квітня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 24 березня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Завдяки зусиллям багатьох поколінь вчених, дипломатів та керівників держав міжнародне право набуло теперішнього універсального характеру. Однак для того, щоб правильно й ефективно використовувати міжнародне право, необхідно пізнати його природу, а відтак важливими є концептуальні дослідження вчених, які формують наукову доктрину та забезпечують досягнення цієї цілі. Основна мета вивчення міжнародно-правової теорії полягає в розумінні системи принципів і складових категорій міжнародно-правової науки. Зміна та вдосконалення існуючих теоретичних положень цієї науки вимагають філософських узагальнень, що ґрунтуються на історично-правових дослідженнях.

Сучасна вітчизняна наука міжнародного права не може обійтися без аналізу історії міжнародно-правових учень. Вивчення історії науки міжнародного права важливе не тільки для формування наукового світогляду на основі досвіду накопиченого попередніми поколіннями дослідників в сфері регулювання міжнародних відносин, але й для визначення якості існуючих доктринальних положень на сучасному етапі. Саме тому виникає необхідність в історико-правових дослідженнях, які служать «містком» між минулим та сучасним.

Ґрунтовне пізнання тенденцій та етапів становлення науки є необхідною умовою для визначення перспектив на майбутнє, що є практичною необхідністю та однією з найважливіших передумов наукових розробок в міжнародному праві.

На теренах сучасної України провідними науковими осередками проведення міжнародно-правових досліджень впродовж десятків років були Київський, Харківський, Одеський, Чернівецький та Львівський університети. Фактично поза увагою сучасних вчених залишилось дослідження генезису науки міжнародного права у Львівському університеті. Досі ще не був проведений комплексний аналіз наукового доробку представників міжнародно-правової доктрини цього університету.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною планових тем кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка «Проблеми кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права» (номер державної реєстрації – 0109U004336), а також «Міжнародне право ХХІ століття: сучасний стан та перспективи розвитку» (номер державної реєстрації 0113U000870).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є аналіз генезису та еволюції науки міжнародного права у Львівському університеті.

Досягнення визначеної мети вимагало вирішення таких завдань:
дослідити історію розвитку науки міжнародного права у Львівському університеті впродовж періодів його функціонування;

розглянути особливості викладання міжнародного права протягом історії діяльності університету;

визначити напрямки міжнародно-правових досліджень у кожний історичний період існування Львівського університету;

розкрити характерні риси формування та розвитку школи міжнародного права Людвіка Ерліха;

дослідити особливості методології міжнародно-правових досліджень юристів-міжнародників цього навчального закладу.

Об'єктом дослідження є історія розвитку міжнародно-правової науки на території України.

Предметом дослідження є становлення та розвиток науки міжнародного права у Львівському університеті.

Методи дослідження. Відповідно до етапів наукового дослідження у роботі використано як загальні, так і спеціальні методи наукового пізнання.

У роботі були використані такі загальнонаукові методи: історичний та нормативний – при дослідженні перших наукових розробок у сфері міжнародного права та еволюції їхнього розвитку у Львівському університеті (підрозділ 1.2, підрозділ 2.2, підрозділ 3.2); системний – при з'ясуванні особливостей викладання міжнародного права в навчальному закладі в різні історичні періоди (підрозділ 1.1, підрозділ 2.1, підрозділ 3.1); діалектичний – при розкритті міжнародно-правових поглядів основних представників львівського наукового осередку (підрозділ 1.2, підрозділ 2.2, підрозділ 3.2).

У дисертаційному дослідженні були використані спеціальні наукові методи дослідження. Нормативно-догматичний метод використовувався для тлумачення положень, які містяться в міжнародних договорах, що регламентують правовий статус Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя (підрозділ 2.2). Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати наукові концепції юристів-міжнародників університету у співставленні з поглядами вчених Західної Європи (підрозділ 1.2, підрозділ 2.2). Метод міжнародно-правового аналізу та синтезу дав змогу розглянути наукові засоби та прийоми, якими користувалися вчені Львівського університету (підрозділ 1.3, підрозділ 2.3, підрозділ 3.3).

Теоретичною основою роботи стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених, предметом дослідження яких були проблеми розвитку міжнародно-правової науки в Україні. Окремі питання розвитку вітчизняної науки міжнародного права вивчали В. Буткевич, О. Буткевич, М. Буроменський,

В. Грабар, А. Дмитрієв, В. Денисов, Л. Заблоцька, І. Лукашук, О. Мережко, В. Репецький, Л. Тимченко, Г. Стародубцев, К. Савчук, Ю. Шемшученко, а також польські вчені С. Стажинський, Л. Фінкель, Л. Ерліх, С. Нахлік, А. Пшиборовська-Клімчак, А. Редзін та ряд інших.

Джерельною базою роботи стали праці викладачів Львівського університету, а саме Г. Рошковського, З. Цибіховського, С. Дністрянського, Л. Ерліха, А. Дерінга, С. Губерга, К. Гжибовського, З. Вахльовського, В. Мікушевича, С. Нахліка, О. Марітчака, В. Преображенської та ряду інших. Використовувались документальні матеріали фондів Державного архіву Львівської області, Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка, Відділу рукописних та стародрукованих видань Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Значна частина цих документів вперше науково опрацьована.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертація є першим у науці міжнародного права комплексним дослідженням генезису та еволюції науки міжнародного права у Львівському університеті. Елементи наукової новизни полягають у таких положеннях:

вперше:

обґрунтовано наявність послідовних періодів становлення та розвитку науки міжнародного права у Львівському університеті, які загалом збігалися із загальними історичними етапами цієї науки;

виявлено об'єктивні закономірності виникнення плюралізму міжнародно-правових теорій у навчальному закладі, що пояснювалося впливом європейських та англо-американських правових шкіл;

встановлено, що Г. Рошковський розробляв комплексний підхід щодо аналізу правового статусу міжнародних організацій, сповідував пацифістські погляди, а також одним з перших почав досліджувати міжнародне повітряне право;

доведено, що З. Цибіховський ставив питання правосуб'єктності індивідів, а також був прихильником мілітаристських поглядів, виступаючи водночас за регулювання бойових дій нормами міжнародного права;

встановлено, що С. Дністрянський аргументував законні претензії України на здобуття своєї незалежності. Для підтвердження своїх поглядів вчений публікував історично-правові дослідження та розробив проект конституції Західноукраїнської Народної Республіки;

доведено, що Л. Ерліх заснував самостійну школу міжнародного права, представники якої розвивали ідеї позитивізму та неопозитивізму, наголошуючи на прогресивному значенні судового прецеденту в міжнародному правопорядку;

з'ясовано, що В. Преображенська однією з перших вітчизняних вчених обґрунтувала підстави наявності міжнародної правосуб'єктності в УРСР,

а також науково передбачила цілий ряд положень щодо статусу Антарктики, які згодом були закріплені в однойменному договорі;

удосконалено:

концептуальні підходи до вивчення міжнародно-правових поглядів вчених Львівського університету;

теоретичне осмислення тенденцій розвитку науки міжнародного права у Львівському університеті після відновлення діяльності кафедри 1991 р. Простежується розподіл цієї науки на такі спеціалізації як міжнародне публічне право, міжнародне приватне право та право Європейського Союзу.

дістало подальший розвиток:

аргументи про місце Львівського університету як важливого науково-освітнього осередку міжнародно-правових досліджень в Україні;

обґрунтування ідей про вагомий внесок відомих вчених університету в теорію та практику міжнародного права.

Практичне значення результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення дають можливість простежити взаємозв'язок наукових досліджень львівського осередку міжнародно-правових досліджень із загальними тенденціями розвитку цієї науки.

Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані під час розробки енциклопедичних матеріалів, а також у практичній діяльності під час удосконалення концептуальної основи пропозицій щодо розвитку вітчизняної науки міжнародного права. Окремі положення дисертаційного дослідження можуть служити джерелом для історичного обґрунтування розвитку певних міжнародно-правових норм при підготовці коментарів до низки міжнародних договорів.

Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсів «Історія міжнародного права», «Історія політичних та правових вчень», «Теорія та практика міжнародного права», «Міжнародне публічне право».

Апробація результатів дисертації. Висновки та положення дисертаційної роботи обговорювались на засіданнях кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка та Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні, правові аспекти» (м. Львів, 19 вересня 2012 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні, правові аспекти» (м. Львів, 25 жовтня 2013) та ін.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях (одна з яких

в іноземному періодичному науковому виданні), а також у 9 тезах доповідей на науковій конференції.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел, що нараховує 296 позицій і займає 29 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначаються мета і завдання, об'єкт та предмет, сформульовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію та публікацію основних положень дисертації, її структуру й обсяг.

Розділ перший «Становлення міжнародно-правової науки у Львівському університеті у період класичного міжнародного права» складається з трьох підрозділів, в яких проаналізовано формування перших міжнародно-правових досліджень у навчальному закладі.

У підрозділі 1.1. «Викладання міжнародного права у навчальному закладі» досліджено навчання міжнародного права в університеті впродовж XIX – початку XX ст.

Відзначено, що з 1787 р. П. Лодій, професор логіки, етики та метафізики, викладав у Львівському університеті філософські дисципліни та природне право. З 1799 р. І. Цергол – професор природного, загальнодержавного, кримінального та міжнародного права – читав лекції з права народів у поєднанні з природним правом на юридичному факультеті університету. Наступними професорами, які читали міжнародно-правові дисципліни були К. Аппелтауер, М. Фюгер, М. Нападевіч, Е. Гербет, Ф. Рульф та Е. Бул. Наголошено, що до кінця 70-их років XIX ст. право народів існувало у Львівському університеті лише як навчальна дисципліна і його читали професори інших галузей права за сумісництвом.

Показано, що якісно вищий рівень розвитку навчання міжнародного права пов'язаний із професором філософії права та права народів Г. Рошковським. Почавши свою педагогічну діяльність у Львівському університеті в 70-их рр. XIX ст., він поряд із викладанням проводив і наукові дослідження. Право народів у Львівському університеті до його приходу було лише одним із трьох комплексних екзаменів, які треба було скласти для отримання докторського ступеня, однак більшість слухачів, що закінчили юридичний факультет, не знали цього предмету належним чином. Після приходу Г. Рошковського до університету, на міжнародно-правові дисципліни почали виділяти значно більше навчальних годин і відповідно змінилося ставлення до їх викладання. Вчений поклопотався

і про забезпечення студентів навчальною літературою. В 1883 р. під керівництвом Г. Рошковського було зроблено переклад із німецької на польську підручника Леопольда Нойманна «Європейське право народів». Окрім того, Г. Рошковський володів авторитетом на міжнародному рівні, доказом чого слугує його членство в Інституті міжнародного права в Гаазі.

Висвітлено також науково-викладацьку діяльність З. Цибіховського – надзвичайного професора права народів та міжнародного приватного права. Попри те, що він працював у Львівському університеті відносно нетривалий період (1912-1917 рр.), під авторством З. Цибіховського було опубліковано дві монографії – «Міжнародне воєнне право» та «Право народів. Система міжнародного права». За словами самого автора, основною метою опублікування цих робіт була допомога студентам у підготовці до навчальних курсів із міжнародно-правових дисциплін. З. Цибіховський викладав такі предмети як загальне право народів, міжнародне процесуальне право, суб'єкти міжнародного права, міжнародне приватне право (цивільне, торгове, вексельне), міжнародне право цивільного процесу, міжнародне кримінальне право, а також провів курс лекцій під назвою «Про Гаазькі конференції».

У *підрозділі 1.2. «Напрямки міжнародно-правових досліджень в університеті»* досліджено наукові роботи Г. Рошковського, З. Цибіховського та С. Двістрянського в порівняльному аналізі з поглядами провідних європейських вчених-міжнародників того часу.

Відзначено, що Г. Рошковський та З. Цибіховський проводили ґрунтовні дослідження з міжнародного воєнного права, досліджували процес кодифікації законів та звичаїв війни, мирні засоби вирішення міжнародних спорів, правове закріплення захисту жертв збройних конфліктів. При цьому Г. Рошковський був прихильником пацифістського руху та вбачав у міжнародному праві можливість досягнення абсолютної відмови від війни в майбутньому. Ідеї Г. Рошковського відповідали поглядам таких науковців, як В. Грабар, В. Незабитовський, О. Ейхельман, В. Шюкінг, Й. Блюнчлі та ряду інших.

Для З. Цибіховського війна була необхідним стимулом сприяння прогресу людства. Міжнародне право на думку цього вченого виступало лише механізмом контролю і регулювання над законами та звичаями війни. Найбільшим одностумцем львівського професора серед його європейських сучасників можна вважати Е. Кауфмана, який вважав війну найвищим результатом, в якому найбільше розкривається своєрідність держави.

Наголошено, що до кола інтересів львівських юристів-міжнародників входили також питання щодо інституту притулку та екстрадиції, правового статусу Міжнародного комітету Червоного Хреста, кодифікації міжнародного права, теорії міжнародного права, суб'єктів міжнародного

права, права зовнішніх зносин, міжнародного повітряного права і міжнародного приватного права.

На основі аналізу праць Г. Ропковського та З. Цибіховського зроблено висновок, що вчені сходились у своїй думках відносно потреби кодифікації міжнародного права. Обидва науковці, відзначаючи важливість таких прагнень, були переконані, що на практиці на сучасному етапі неможливо провести кодифікацію міжнародного права, через наявність багатьох протиріч у міжнародних відносинах.

Досліджуючи юридичну природу звичаю, С. Дністрянський дійшов висновку, що формування звичаєвих норм перебуває в тісному взаємозв'язку з нормами етики та моралі. При вивченні проблеми міжнародної правосуб'єктності З. Цибіховський висловлював думку про можливість наявності правосуб'єктності в індивідів. С. Дністрянський, в свою чергу, ставив питання міжнародної правосуб'єктності в контексті прагнення українського народу на свою державність.

У *підрозділі 1.3. «Методи правових досліджень юристів-міжнародників Львівського університету»* узагальнено ті прийоми та засоби, якими користувалися науковці Львівського університету в своїх дослідженнях. На основі дослідження методології львівських вчених виявлено основні спільні риси належності до певної правової школи. Зважаючи на те, що в цей період дослідники Львівського університету ставили на перше місце договір та звичай як джерела міжнародного права, зроблено висновок, що вони належали до прихильників школи позитивізму. У роботі наголошено, що з кінця XIX ст. жодна школа чи наукова парадигма не мала такого великого впливу на теоретиків і практиків міжнародного права, як позитивізм. Основні світоглядні постулати цього методу полягають у запереченні метафізики, запереченні онтології та її заміни гносеологією, а також у запереченні самоочевидності, інтуїції та суб'єктивності.

Підкреслено, що особливістю міжнародно-правових поглядів професорів Львівського університету періоду класичного міжнародного права було поєднання елементів позитивної та природно-правової школи. Г. Ропковський відстоював думку, що міжнародне право визначає права і обов'язки держав на основі справедливості, яка є стержнем для нього. С. Дністрянський, в свою чергу, аналізував суть звичаю як одного з джерел права та підкреслював вплив етики і моралі на його утворення.

Розділ другий *«Розвиток науки міжнародного права у Львівському університеті у перехідний період між створенням Ліги Націй та створенням ООН»* складається з трьох підрозділів і присвячується дослідженню характерних тенденцій розвитку науково-викладацької діяльності юристів-міжнародників університету та обґрунтуванню тези про створення самостійної львівської школи міжнародного права.

У підрозділі 2.1. «Особливості навчально-організаційної діяльності по міжнародно-правовій спеціалізації» зосереджено увагу на ряді важливих аспектів, які стосуються формування науково-педагогічної бази для викладання дисциплін із міжнародного права. Йдеться про реорганізацію юридичного факультету та надання більшої автономії університету стосовно впровадження додаткових студій.

Відзначено, що з 1919 по 1924 рр. викладанням міжнародного права займалися професори по сумісництву, а саме П. Стебельський, О. Долінський, К. Стефко, С. Стажинський. Однак, вже в цей час поряд з основним курсом міжнародного права вводилися такі додаткові дисципліни, як міжнародне процесуальне право, морське право та міжнародне приватне право.

Повноцінну діяльність кафедри міжнародного права відновив Л. Ерліх. Під керівництвом цього професора забезпечувалося викладання таких дисциплін із міжнародного права, як право народів, партикулярне право народів, нові інституції права народів та курс лекцій «Про Лігу Націй». Л. Ерліху вдалося кількісно та якісно розширити кафедру, серед відомих співробітників якої слід назвати А. Дерінга, С. Губерта, К. Гжибовського, З. Вахльовського, В. Мікушевського та С. Нахліка.

Констатовано, що створення в 30-их роках ХХ ст. додаткових Дипломатичних та Авіаційних студій підвищило рівень навчання з міжнародно-правової спеціалізації. В рамках цих студій викладачі кафедри проф. Л. Ерліха читали такі предмети, як історія дипломатії, консульське право, дипломатична та консульська практика, морське право, авіація та право народів і міжнародні договори в авіації.

З'ясовано, що студентами Львівського університету були такі відомі юристи-міжнародники та дипломати, як Г. Лаутерпахт, Р. Лемкін, М. Ляхс, Л. Сон, Я. Карські та багато інших.

У підрозділі 2.2 «Утворення та напрямки дослідження школи міжнародного права Л. Ерліха» зосереджено увагу на внеску Л. Ерліха та його учнів у дослідження теоретичних проблем ряду галузей міжнародного права. Підкреслено, що Л. Ерліх розробив власний підхід до дослідження міжнародного права, що було чітко виражено на сторінках його підручника з права народів.

До кола інтересів львівських дослідників міжвоєнного періоду належали проблеми суб'єктів міжнародного права, захисту прав людини, права міжнародних договорів, міжнародного правосуддя, права міжнародної безпеки, а також авіаційного права.

Ключовим аргументом доведення існування самостійної школи міжнародного права у Львівському університеті в міжвоєнний період виступає факт наявності основного авторитетного вченого, яким виступав

Л. Ерліх, і цілого ряду його послідовників, які продовжували та розвивали ідеї свого вчителя.

Представники львівської школи міжнародного права в дисертаційних та габілітаційних роботах розкривали питання юрисдикції Постійної палати міжнародного правосуддя (ППМП), проблеми імплементації рішень міжнародних трибуналів у національну правову систему, значення консультативних висновків ППМП. У сфері права міжнародної безпеки найбільшим дискусійним було питання спроможності Ліги Націй зберегти мир у міжнародних відносинах. Особливу увагу представники школи міжнародного права Л. Ерліха приділяли обґрунтуванню та дослідженню теорії неопозитивізму в міжнародному праві. Поряд з класичними джерелами у вигляді договору та звичаю, львівські вчені наголошували на прогресивному значенні судового прецеденту в міжнародному правопорядку.

Доведено, що юристи-міжнародники Львівського університету відстоювали моністичну теорію співвідношення національного та міжнародного права з приматом останнього. Їхні ідеї найбільше відповідали поглядам таких європейських вчених як Г. Кельзен та Г. Еллінек.

Зроблено висновок, що в той час, як представники львівського міжнародно-правового осередку загалом позитивно оцінювали побудовану в міжвоєнний період систему міжнародного правопорядку з Лігою Націй та ППМП в її центрі, одним з найбільших опонентів до таких поглядів виступав німецький вчений К. Шмідт. Останній був переконаний, що Ліга Націй, будучи за своєю суттю коаліцією держав, впроваджує нові можливості розгортання збройного конфлікту та усуває механізм стримування війн.

У підрозділі 2.3. «Плюралізм засобів та прийомів дослідження міжнародного права професорсько-викладацьким складом навчального закладу» підкреслено різносторонність методів, якими користувалися науковці у своїх дослідженнях. Аналіз основних праць перелічених дослідників вказує на ключове місце позитивно-правового методу в їхніх роботах. Л. Ерліх розглядав науку міжнародного права як позитивну науку, яка має відношення до фактів, а не до дедукції, і виводиться з абстрактних принципів. Окремий інтерес привертає розробка методу неопозитивізму, в основі якого лежав американський кейс-метод. На переконання Л. Ерліха, цей метод повинен бути застосований на практиці, оскільки він найкраще відповідає природі міжнародного права

Аргументовано, що представники львівської школи міжнародного права широко використовували також порівняльно-правовий метод, який служить для можливості зіставлення різних систем права з метою кращого розуміння їх спільних рис. Крім того відзначено, що С. Губерт використовував метод міжнародне право/міжнародні відносини. Суть

методу пояснювалася постулатом, що без міжнародно-правових знань неможливо досягнути основ теорії міжнародних відносин, а знання теорії міжнародних відносин дає юристу-міжнароднику більш перспективне бачення тенденцій розвитку міжнародного права та його ключових проблем.

Розділ третій «Наука міжнародного права у Львівському університеті у період сучасного міжнародного права» складається з трьох підрозділів, у яких показано особливості розвитку викладання міжнародного права та специфіку міжнародно-правових досліджень після закінчення II Світової війни.

У підрозділі 3.1. «Організація навчального процесу та викладання міжнародного права в університеті» зосереджено основну увагу на тенденціях розвитку радянської науки міжнародного права та характерних рисах навчання цього предмету в пострадянський період. На основі аналізу особливостей викладання міжнародного права в перші повоєнні роки, зроблено висновок, що через нестачу персоналу обов'язки завідувача кафедри часто виконували професори інших галузей права по сумісництву.

Встановлено, що в радянський період історії університету міжнародне право викладали С. Огранович, С. Гофман, Б. Распутнік, О. Зусманович та В. Преображенська.

З'ясовано, що після ліквідації кафедри в 1953 р. В. Преображенська залишилася єдиним викладачем міжнародного права аж до початку 90-их рр. XX ст. В. Преображенська вела основний курс із міжнародного публічного права, а також спецкурси з посольського і консульського права, Організації Об'єднаних Націй, Україна – суб'єкт міжнародного права. Крім того, вона прочитала курси лекцій та підготувала навчальні посібники на тему правового статусу торгових представництв СРСР за кордоном, права міжнародних договорів та території в міжнародному праві.

Було проаналізовано особливості відновлення кафедри міжнародного права в незалежній Україні та досліджено основні напрямки її розвитку. Підкреслено, що протягом сучасного періоду функціонування кафедри міжнародного права підготовлено й опубліковано цілу низку монографій, підручників та навчальних посібників у сфері міжнародного публічного права, дипломатичного і консульського права, міжнародного гуманітарного права, суб'єктів міжнародного права, захисту прав людини та міжнародного приватного права.

У підрозділі 3.2. «Основні напрямки наукових досліджень юристів-міжнародників університету» проаналізовано науковий доробок В.В. Преображенської та представників сучасної кафедри міжнародного права. На основі аналізу праць В. Преображенської зроблено висновок, що до її наукових інтересів входили дослідження про суб'єкти міжнародного права (особливо УРСР), право міжнародних договорів, принципи

міжнародного права, теоретичні проблеми міжнародного права, а також окремі аспекти захисту прав людини (правовий статус іноземців у СРСР).

Відзначено, що питаннями міжнародної правосуб'єктності СРСР і союзних республік поряд з В. Преображенською паралельно займалися такі відомі вітчизняні вчені, як М. Яновський та І. Лукашук. Визначено, що дослідження міжнародної правосуб'єктності сучасними науковцями кафедри більше концентруються в напрямку вивчення компетенції ряду міжнародних організацій. Наголошено, що досліджуючи правовий статус Антарктики, В. Преображенська зробила науковий прогноз стосовно ряду положень, які були згодом закріплені в договорі про Антарктику.

Вивчаючи правову природу міжнародних договорів, В. Преображенська вважала саме двосторонній договір тим видом співпраці, який найбільше зміцнював розвиток дружніх відносин, всебічної взаємодопомоги, розширював економічну та культурну співпрацю, а також підтримував мир та безпеку між суб'єктами міжнародного права.

У *підрозділі 3.3. «Методологія наукових досліджень вчених навчального закладу»* розкрито особливості тих наукових засобів та прийомів, якими користувалися В. Преображенська.

Визначено, що радянська доктрина наголошувала на суверенітеті як невід'ємному атрибуті правосуб'єктності в міжнародному праві. Велика увага в радянській науці приділялася і теорії самовизначення. Також радянські вчені були прихильниками дуалістичної теорії співвідношення міжнародного та національного права. Зазначені теоретичні напрямки знаходять своє вираження в науковому доробку В. Преображенської, в основі досліджень якої лежать і діалектичні принципи.

Наголошено, що загалом радянську доктрину міжнародного права можна вважати різновидом позитивізму. Відношення марксизму до природного права є повністю діалектичним. З одного боку, марксизм заперечує існування якогось метафізичного надправа, яке не пов'язане з емпіричними умовами реального життя. З іншого боку, марксизм вважає правовими тільки ті правила поведінки, які видані чи санкціоновані державою. З цього випливає, що всі основні дослідження в історії розвитку науки міжнародного права Львівського університету йшли в руслі позитивно-правової теорії.

Підкреслено, що хоча не всі концепції та гіпотези радянської науки міжнародного права витримали випробування часом, деякі з них ще можуть виявитися затребуваними в майбутньому. Сучасні вчені університету належать до представників пострадянської доктрини, які зберігають певний зв'язок із досягненнями радянської школи, однак поряд з цим є більш різносторонніми та відкритими до впливу західної науки міжнародного права.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішено наукове завдання щодо генезису та еволюції науки міжнародного права у Львівському університеті. Виконане дослідження дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Процес навчання міжнародного права у Львівському університеті в епоху класичного міжнародного права умовно можна поділити на два етапи. Перший етап охоплює часові рамки від початку XIX ст. до 70-их рр. XIX ст. та характеризується розвитком міжнародного права виключно як навчальної дисципліни. Практично всі професори, що викладали міжнародне право, займалися цим напрямком по сумісництву.

Наступний етап починається з 1878 р., коли до Львівського університету прийшов професор філософії права та права народів Г. Рошковський. В цей період міжнародне право як навчальна дисципліна доповнилось науковими дослідженнями в цій сфері. Науково-викладацькою діяльністю у цьому напрямку, крім Г. Рошковського, займались З. Цибіховський та С. Дністрянський.

2. Особливий внесок Г. Рошковського стосується дослідження проблем права війни та захисту жертв збройних конфліктів, правової природи та компетенції Міжнародного комітету Червоного Хреста, дипломатичного та консульського права. Його діяльність заклала підвалини утворення львівського міжнародно-правового осередку. Внесок З. Цибіховського характеризується тим, що він підготував перший підручник з міжнародного права у Львівському університеті. Серед монографічних досліджень інтерес привертає його праця з міжнародного воєнного права, в якій підсумовуються наукові напрацювання та здобутки стосовно законів та звичаїв війни. Автор приділяв значну увагу питанням правового захисту жертв збройних конфліктів. В контексті міжнародного гуманітарного права З. Цибіховський виправдовував сам факт ведення воєн, наголошуючи, що джерелом до цього виступає людська природа. Однак, він виступав за чітке регулювання законів та звичаїв ведення воєнних дій.

3. Значна частина наукової спадщини Г. Рошковського та З. Цибіховського присвячена застосуванню вже проведених їхніми західними колегами теоретичних напрацювань у науці міжнародного права. Вони більше займались популяризацією вже існуючих концептуальних досліджень та сприяли підняттю авторитету самого міжнародного права. Сфера їх досліджень багато в чому збігалася. Разом з тим, у поглядах стосовно права війни Г. Рошковським був палким прихильником миру, відстоював ідею абсолютної відмови від війни, як способу вирішення міжнародних спорів, тобто був яскравим прихильником пацифістського

руху. З. Цибіховський, в свою чергу, підтримував саму ідею війни, як основного елемента прогресу людства та виступав за створення ефективної системи законів та звичаїв ведення бойових дій.

Особливе місце в науці міжнародного права займав С. Дністрянський, опублікувавши ряд праць в цьому напрямку. Він намагався обґрунтувати наявність всіх необхідних державотворчих традицій та елементів в Україні для того, щоб виступати повноправним суб'єктом міжнародного права. Крім того, вчений розробив проект конституції для Західноукраїнської Народної Республіки.

Міжнародно-правові погляди перелічених юристів-міжнародників Львівського університету в значній мірі відображали зміст існуючої на той час західноєвропейської науки міжнародного права.

4. У перші роки по закінченню Першої світової війни дисциплінам з міжнародного права не приділялося належної уваги через відсутність постійного професора по спеціальності. Це мало дещо негативний вплив на рівень викладання предмету.

Після призначення Л. Ерліха професором права народів розпочинається стрімкий розвиток навчальних дисциплін із міжнародно-правової спеціалізації. Викладання міжнародного права у Львівському університеті в міжвоєнний період характеризувалося прагматичністю, яка була направлена в першу чергу на підготовку фахівців прикладного характеру, про що свідчить плідна діяльність Дипломатичних та Авіаційних студій. Ці додаткові студії ще більше поглибили спеціалізацію юридичного факультету з міжнародно-правових дисциплін. Яскравим підтвердженням високого рівня освіти, яку здобували студенти Львівського університету, виступає той факт, що до їхнього числа належали такі відомі в майбутньому вчені та дипломати, як Г. Лаутерпахт, Р. Лемкін, Л. Сон, М. Ляхс, Я. Карські та багато інших.

5. Основний вплив на формування науки міжнародного права у Львівському університеті в перехідний період між створенням Ліги Націй та створенням ООН відіграв проф. Л. Ерліх і ціла плеяда його учнів, а саме А. Дерінг, К. Гжибовський, С. Губерт, З. Вахльовський, В. Мікушевський та С. Нахлік. Ключовими напрямами наукових інтересів Л. Ерліха були проблеми правового статусу територій у міжнародному праві, права міжнародних договорів, історії науки міжнародного права.

Наукова та викладацька діяльність львівського міжнародно-правового осередку у міжвоєнний період характеризується поєднанням традицій англо-американської та континентальної правових систем. Представники школи міжнародного права Л. Ерліха концентрувалися у великій мірі на позитивному праві. Проте, на відміну від своїх англійських та американських колег, вони приділяли увагу і філософсько-правовим дискусіям щодо теорії дуалізму та монізму.

6. Непересічний науковий талант Л. Ерліха, його працьовитість, організаторські здібності та глибокі знання міжнародного права задавали вектори досліджень всім іншим працівникам кафедри, що дозволяє зробити висновок про формування та утворення самостійної міжнародно-правової школи.

Великий вплив на формування напрямів наукових досліджень Л. Ерліха відіграла судово-прецедентна система. Він розробив концепцію існування нового методу та наукової доктрини під назвою неопозитивізм. Цей метод, на думку вченого, керувався поряд з міжнародним договором та звичаєм ще й судовою практикою. Л. Ерліх та його послідовники використовували комплексний підхід до аналізу джерел міжнародного права, приділяючи особливу увагу використанню міжнародно-правової практики та аналізу взаємодії міжнародного та національного права, розвиваючи тим самим нормативізм Г. Кельзена.

Тематика переважної більшості дисертаційних та габілітаційних робіт, які заохочував Л. Ерліх, розкривала важливі питання правового статусу Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя.

7. Період сучасного міжнародного права у Львівському університеті має характерні особливості. Більше 40 років навчальний заклад працював під владою Радянського Союзу. Попри ідеологічне нашарування та жорсткий контроль з боку центральної влади, науково-викладацькою діяльністю по міжнародно-правовій спеціалізації успішно займалися С. Огранович, П. Недбайло та В. Преображенська.

Основні наукові дослідження в радянській період науки міжнародного права проводила В. Преображенська. Важливі напрямки її наукових інтересів стосувалися проблем правового статусу торгових представництв СРСР за кордоном, права міжнародних договорів, території у міжнародному праві, міжнародної правосуб'єктності УРСР, проблем колоніалізму в міжнародному праві, становлення та значення основних принципів міжнародного права та ряду інших. Її напрацювання підтримувати традиції і «дух» львівської наукової школи і відіграли важливу роль для майбутнього розвитку науки міжнародного права у Львівському університеті в умовах незалежної та суверенної України.

8. Відновлення Української держави та кафедри міжнародного права в 1991 р. поклало початок новому етапу в розвитку викладання по цій спеціальності. Діяльність кафедри зосереджується на теоретичних питаннях науки міжнародного права і методичі його викладання. На зламі століть на кафедрі міжнародного права чітко відслідковувалась тенденція розвитку трьох наукових напрямків: міжнародне публічне право, міжнародне приватне право та європейське право. Євроінтеграційні

прагнення України та активне їхнє підтримання науковцями університету привели до утворення самостійної кафедри європейського права.

Міжнародно-правові концепції вчених львівського університету та їх внесок у розвиток науки міжнародного права доводять непересічну роль та значення Львівського наукового осередку в історії міжнародно-правової думки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Земан І.В. Історія розвитку школи дипломатії у Львівському університеті / І. В. Земан // Наше право. – 2012. – № 1. – Ч. 1. – С. 175–179.
2. Земан І.В. Формування міжнародно-правових вчень у Львівському університеті / І.В. Земан // Європейські перспективи. – 2012. – № 3. – Ч. 1. – С. 199–208.
3. Земан І. Зігмунт Цибіховський – перший завідувач кафедрою права народів та міжнародного приватного права у Львівському університеті / І. Земан // Вісник Львівського університету. – Серія: «Міжнародні відносини». – 2012. – Вип. 30. – С. 210–218.
4. Земан І.В. Особливості функціонування кафедри міжнародного права у Львівському університеті впродовж 1939 – 1991 рр. / І.В. Земан // Наше право. – 2013. – № 4. – С. 189–195.
5. Земан І. Вихованці Львівського університету, яку здобули світову славу юристів-міжнародників / І. Земан // Вісник Львівського університету. Серія: «Міжнародні відносини». – 2013. – Вип. 33. – С. 154–163.
6. Земан И.В. Международно-правовые взгляды В.В. Преображенской / И.В. Земан // Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale (Молдавский журнал международного права). – 2013. – №. 3 (29). – Р. 115–124.
7. Земан І.В. Міжнародно-правові погляди Густава Рошковського / І.В. Земан // Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвокраїнознавчі аспекти : матеріали наук. конф. факультету міжнародних відносин присвяченої 350 річчю Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів 8-9 лютого 2011 р.) – Л. : Вид. центр Львівськ. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2011. – С. 79–81.
8. Земан И.В. Международно-правовые взгляды Людвиг Эриха / И.В. Земан // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2011» / Отв. ред. А.И. Андреев, А.В. Андриянов, Е.А. Антипов, М.В. Чистякова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/1363/31822_8a35.pdf

9. Земан І.В. Право міжнародних організацій в поглядах Густава Рошковського / І.В. Земан // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи : матер. X Міжнар. студент-аспірант. наук. конф. (м. Львів 6-8 травня 2011 року). – Л. : Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2011. – С. 255–256.

10. Земан І.В. Міжнародно-правові погляди Людвіка Ерліха під час наукової діяльності у Львівському університеті / І.В. Земан // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса 20-21 травня 2011 р.) : у 2 т. – О. : Фенікс, 2011. – Т. 1. – С. 363–365.

11. Земан І.В. Історія розвитку Львівської школи дипломатії / І.В. Земан // Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, правові та економічні аспекти : зб. матеріалів конференції (Львів, 22 вересня 2011 р.). – Л. : DPI, 2011. – С. 133–137.

12. Земан І.В. Наукова діяльність Зігмунта Цибіховського у Львівському університеті / І.В. Земан // Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні, правові аспекти : матеріали II Міжн. (заоч.) наук.-практ. конф. (Львів, 19 вересня 2012 р.). – Л. : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2012. – С. 154–156.

13. Земан І.В. Львівські доценти кафедри права народів у міжвоєнний період / І.В. Земан // Міжнародні відносини в умовах ХХІ ст.: сучасна теорія і практика : зб. матеріалів II Міжнар. науково-практ. конф. (м. Львів 12.02.2013). – Л. : DPI, 2013. – С. 24–28.

14. Земан І.В. До питання історії кафедри міжнародного права Львівського університету впродовж 1939 – 1991 рр. / І.В. Земан // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право : зб. матеріалів II щорічної Міжнародної науково-практ. конф. (м. Львів, 11-12 квітня 2013). – Л. : DPI, 2013. – С. 15–18.

15. Земан І.В. Валентина Преображенська – юрист-міжнародник Львівського університету / І.В. Земан // Європейський Союз та Україна: перспективи трансформації двосторонніх відносин : зб. матеріалів III щорічної Міжнародної науково-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти» (м. Львів, 25.10.2013). – Л. : DPI, 2013. – С. 96–98.

АНОТАЦІЯ

Земан І.В. Становлення та розвиток науки міжнародного права у Львівському університеті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

Дисертація присвячена аналізу історії становлення та розвитку науки міжнародного права у Львівському університеті. Вперше у вітчизняній науці здійснено комплексний аналіз основних етапів розвитку міжнародно-правової доктрини в цьому навчальному закладі. Досліджено характерні особливості еволюції процесу навчання міжнародного права фахівцями університету. Виходячи з аналізу наукових робіт юристів-міжнародників Львівського університету виявлено основні напрямки досліджень в кожний історико-правовий період.

Предметом наукових досліджень виступали питання міжнародного гуманітарного права, дипломатичного та консульського права, права міжнародних організацій. У роботі обґрунтовано тезу про наявність елементів спадковості протягом етапів розвитку міжнародно-правової науки у Львівському університеті. Доведено існування самостійної школи міжнародного права в міжвоєнний період. Проведено порівняльно-правовий аналіз концепцій науковців Львівського університету з поглядами їхніх сучасників в західній міжнародно-правовій доктрині.

Окрему увагу приділено методології наукових досліджень вчених-міжнародників Львівського університету. Було встановлено, що представники навчального закладу дотримувались в основному позитивно-правового підходу до розуміння міжнародного права.

Ключові слова: наука міжнародного права, Львівський університет, метод правового дослідження, Г. Рошковський, З. Цибіховський, Л. Ерліх, В. Преображенська, викладання міжнародного права, напрямки наукових досліджень.

АНОТАЦІЯ

Земан И.В. Становление и развитие науки международного права в Львовском университете. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2014.

Диссертация посвящена анализу истории становления и развития науки международного права в Львовском университете. Впервые в отечественной науке осуществлен комплексный анализ основных этапов развития международно-правовой доктрины в этом учебном заведении. В работе объединены три компонента историко-правового исследования, которые заключаются в детальном анализе событий истории дипломатии, анализе жизни и творчества ученых университета, а также изучению основных научных концепций юристов-международников учебного заведения.

Исследованы характерные особенности эволюции процесса обучения международного права специалистами университета. На основе анализа научных работ юристов-международников учебного заведения установлено ключевые направления исследований в каждый историко-правовой период.

Предметом научных исследований выступали вопросы международного гуманитарного права, дипломатического и консульского права, права международных организаций. В работе обосновано тезис о наличии элементов наследственности течение этапов развития международно-правовой науки в Львовском университете. Доказано существование самостоятельной школы международного права в межвоенный период. Проведен сравнительно-правовой анализ концепций ученых Львовского университета со взглядами их современников в западной международно-правовой доктрине.

Отдельное внимание уделено методологии научных исследований ученых-международников Львовского университета. Было установлено, что представители учебного заведения придерживались в основном позитивно-правового подхода к пониманию международного права.

Значительное внимание уделяется изучению концептуальных идей и взглядов таких представителей Львовского университета, как Г. Рошковский, З. Цибиховський, С. Днистрянський, Л. Эрлих, А. Деринг, В. Преображенская, П. Недбайло и других известных ученых. Подчеркнуто их широкий международный авторитет, который подтверждался участием в Институте международного права, приглашениями читать курсы лекций в Гагской академии международного права, работой судьей *ad hoc* в Постоянной палате международного правосудия.

Ключевые слова: наука международного права, Львовский университет, метод правового исследования, Г. Рошковский, З. Цибиховський, Л. Эрлих, В. Преображенская, преподавание международного права, направления научных исследований.

SUMMARY

Zeman I.V. Formation and Development of Science of International Law at Lviv University. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.11 – International Law. – National University «Odessa Law Academy». – Odessa, 2014.

The thesis is devoted to the analysis of the history of formation and development of science of international law at Lviv University. A comprehensive analysis of main periods of the development of international legal doctrine at Lviv University has been performed for the first time in the Ukrainian science.

Characteristic features of the evolution of teaching international law by specialist of the university have been investigated. Main directions of the research in every historical legal period have been defined on the basis of the analysis of scientific works of international lawyers.

The subject of the research covers the issues of international humanitarian law, diplomatic and consular law, the law of international organizations. In the dissertation a thesis of the presence of elements of continuity during the stages of the development of international legal science at Lviv University has been argued. The existence of an independent school of international law in the inter-war period has been proved. A comparative legal analysis of scientific concepts of Lviv University researchers with doctrinal views of west European contemporaries has been conducted.

Special attention has been paid to the methodology of scientific research used by international lawyers of Lviv University. The representatives of this educational institution have been found to keep to legal positivism views in the understanding of international law.

Keywords: science of international law, Lviv University, method of legal investigation, G. Roszkowski, Z. Cybichowski, L. Ehrlich, V. Preobrazhenska, teaching of international law, directions of scientific research.